

#12

HERÈNCIA ESTILÍSTICA Y VOLUNTAT DE RENOVACIÓ EN LA CRÍTICA LITERÀRIA ESPANYOLA DELS SETANTA. SOBRE DÁMASO ALONSO, CARMEN BOBES NAVES I ANTONIO GARCÍA BERRIO

Vicente Tuset Mayoral

*Centro de Estudios de Teoría y Crítica Literaria
Universidad Nacional de Rosario – CONICET*

Resum || Aquest article desenvolupa la hipòtesi segons la qual el predomini de l'estilística va obturar la recepció dels aspectes més fecunds i renovadors del paradigma epistemològic estructuralista. Per a fer-ho, examinem dos moments: en primer lloc, les inicials consideracions de Dámaso Alonso en torn a Saussure, com a fet inaugural d'aquesta recepció condicionada. Després, analitzem dos títols de principis de la dècada dels setanta: *Significado actual del formalismo ruso* (1973), de Antonio García Berrio; i *La semiótica como teoría lingüística* (1973), de María del Carmen Bobes Naves. Persegüim, en aquesta segona part, mostrar fins a quin punt les opinions d'Alonso segueixen condicionant la recepció de l'estructuralisme en un moment clau per a la renovació teòrica de la crítica literària espanyola; i això, a més, per obres de to i perspectives molt diferents, de les quals podem dir que representen pols oposats en un context, el dels últims anys de la dictadura franquista, que va ser de gran agitació en l'àmbit universitari, i en el qual tot sovint les demandes per la dignificació laboral i la democratització de les institucions es van agermanar amb les d'actualització i modernització dels plans d'estudi.

Paraules clau || Estilística | Estructuralisme | Dámaso Alonso | Antonio García Berrio | María del Carmen Bobes Naves

Abstract || This article develops the hypothesis that the prevalence of stylistics in Spanish literary criticism obstructed the reception of the most novel and fertile aspects of the epistemological paradigm of structuralism. We develop this idea by focusing on two moments. The first is Dámaso Alonso's initial considerations about Saussure, which inaugurated the conditioned reception to structuralism. The second is the publication, in the early seventies, of Antonio García Berrio's *Significado actual del formalismo ruso* (1973) and María del Carmen Bobes Naves' *La semiótica como teoría lingüística* (1973). These two works reveal the extent to which Alonso's views continue to influence the reception of structuralism at a key moment in the theoretical renewal of Spanish literary criticism, even when the two books, of very different tone and perspective, marked polar opposites in the agitated Spanish university system of late Francoism, when demands for democratic institutions, labor improvements and curricula modernization all became part of the same struggle.

Keywords || Stylistics | Structuralism | Dámaso Alonso | Antonio García Berrio | María del Carmen Bobes Naves

0. De prioritats i moderacions: sobre una versió de l'estilística espanyola

S'acostuma a considerar que, a Espanya, les innovacions teòriques associades de manera general amb l'estructuralisme i la *nouvelle critique* van tenir una recepció immediata més aviat moderada. La raó, es diu, va ser que molt del que llavors van proposar aquestes tendències es trobava ja implícit en els avenços autòctons de la filologia i, més concretament, en la seva vessant estilística. Fins i tot s'ha afirmat que la crítica espanyola va trobar en aquesta circumstància una mena de salvaguarda contra determinats «excesos teòrics»¹ que haurien embussat altres tradicions. L'estilística, se'ns diu, segons la varen establir exemplarment Amado i Dàmaso Alonso, va desplegar ja un interès científic per les particularitats lingüístiques dels textos literaris. Gràcies a la sòlida formació filològica dels exponents més conspicus d'aquesta tendència, hereus gairebé tots de l'escola pidaliana, la crítica espanyola hauria anticipat en alguns lustres el gir lingüístic que es va imposar, finalment, amb la difusió internacional del paradigma estructuralista². Moderació i anticipació, doncs, resumeixen els beneficis de l'estilística en termes de pur guany, sense contrapartides.

Aquesta és, clar, una versió interessada de la història; respon a un vell joc de poder propi de l'acadèmia espanyola que és —o hauria de ser— molt conegut ja, i per tant no ens hi detindrem massa. El lector podrà advertir fàcilment, per exemple, que entre aquells que amb més tenacitat defensen la influència benèfica de l'estilística s'hi compten diversos membres significats de l'Opus Dei. En un sentit més general, aquest mateix «interès» es manifesta també en el pla retòric. Podem agafar el primer dels seus arguments, la «immoderació» de l'estructuralisme, i observar que aquesta no és una categoria epistemològica, sinó moral, la *hybris* grega, a la qual l'estilística li oposaria, és clar, el seu particular *sophrosine*. Qui jutja així no persegueix precisament les finalitats de la indagació desinteressada, sinó la seva fi, la seva terminació, o al menys busca determinar-li els seus confins reglamentaris: això és teoritzable, això no.

Considerar, finalment, que d'alguna manera l'estilística va anticipar, o fins i tot abastar, les principals aportacions de l'estructuralisme, no pot ser sinó un malentès que ignora, per començar, els fonaments epistemològics radicalment heterogenis de les dues tendències.

La nostra hipòtesi, a la qual hem dedicat ja alguns esforços —vegi's Tuset 2010 i 2013—, proposarà una lectura a contrapèl, segons la qual l'estilística hispànica, abans que contenir o anticipar res, es va convertir en un sostre de cristall teòric que, contra el que pugui

NOTES

1 | La noció que evoca aquest sintagma, de fons anti-intelectual i irracionalista, troba les seves arrels contemporànies molt abans de l'emergència de l'estructuralisme en les corrents vitalistes que van agitar el pensament filosòfic i estètic, no només espanyol sinó occidental, en el trànsit del segle XIX al XX. Cenyint-nos al nostre assumpte, nosaltres prendrem per a il·lustrar-lo un exemple menys marginal del que podria semblar, ja que a més de ser encara recent prové del nucli mateix de la seva difusió: en el volum 758 (novembre-desembre de 2012) de la revista *Arbor*, editada pel Centro Superior de Investigaciones Científicas de España, es reproduïx una entrevista a Miguel Ángel Garrido Gallardo, president de l'Asociación Española de Teoría Literaria (ASETEL). En ella l'entrevistador, Sebastián Pinedo, pregunta: «¿Se puede decir que [Amado Alonso, Dámaso Alonso y Raimundo Lida], con todo, no se precipitaran —como sucedió en otras tradiciones— en el formalismo excesivo, adelantando excesos del estructuralismo y postestructuralismo?» (Pinedo Buitrago, 2012: 1199). Gallardo acaba responnent, rotundament: «Si lo que quiere decir es que la evolución de este último medio siglo de crítica literaria que nació en París (se llamó, por antonomasia, la *Nouvelle Critique*) hace añorar muchas veces los grandes textos de nuestra tradición, de Menéndez Pelayo, Menéndez Pidal, Américo Castro, Dámaso Alonso, Amado Alonso, Pedro Salinas, Alfonso Reyes, Pedro Henríquez Ureña y demás padres fundadores, le digo rotundamente que sí» (2012: 1202).

2 | Sobre aquest punt, una altra entrevista ens ofereix un nou

semblar, va obturar en bona mesura la recepció dels aspectes més productius del nou paradigma estructuralista³.

Indagarem en aquest equívoc en dos moments: en primer lloc, centrant-nos en el seu fet inaugural, les consideracions que Dámaso Alonso aboca sobre Saussure a *Poesía Española* i altres textos afins, i que són, en bona mesura, l'origen d'aquests suposat estructuralisme morigerat, guardó de l'estilística hispànica. En segon lloc, examinarem dos títols publicats a principis de la dècada de 1970: *Significado actual del formalismo ruso* (1973), de Antonio García Berrio; y *La semiótica como teoría lingüística* (1973), de María del Carmen Bobes Naves. Persegüim en aquesta segona part mostrar fins a quin punt les opinions d'Alonso segueixen condicionant la recepció de l'estructuralisme en un moment clau per a la renovació teòrica de la crítica literària espanyola; i això, a més, per obres de to i perspectives molt dissímils, de les quals podem dir que representen pols oposats —ho veurem— en un context, el dels últims anys de la dictadura franquista, que va ser de gran agitació en l'àmbit universitari, i en què sovint les demandes per la dignificació laboral i la democratització de les institucions es van agermanar amb les d'actualització i modernització dels plans d'estudis.

Però per tal d'advertir bé tot això haurem de precisar què entendrem exactament en aquest article per paradigma estructuralista. ¿A què s'oposa, què desconeix exactament l'estilística de l'estructuralisme quan diu contenir-lo, anticipar-lo, rectificar-lo? Dedicarem a la qüestió algunes línies.

Definir l'estructuralisme, se sap, no és una tasca senzilla. Les nòmines amb què se'l tracta de representar —de circumscriure en cert sentit— fluctuen; els seus propis integrants —és a dir, molts d'aquells que hi van formar part— van abjurar del qualificatiu, que mai va arribar a desenganxar-se completament del matís despectiu que va poder tenir en els moments de més forta polèmica. «Escola», «moviment», «moment», fins i tot «enlluernament», són alguns dels termes que s'han assajat per a descriure'l.

El nostre apropament, però, no és històric i, per tant, ens veiem lliures d'haver de cenyir-lo a uns límits més o menys precisos, en un sentit epocal o sociològic. El nostre apropament és teòric i, per tant, pretenem delimitar i fer ús del terme «estructuralisme» en la mesura en què a aquest substantiu s'hi puguin relacionar una sèrie d'efectes teòrics concrets. En aquest sentit, ens recolzarem àmpliament en les conclusions de José Luis Pardo en el seu assaig *Estructuralismo y ciencias humanas*.

Tractarem de resumir-lo amb la major brevetat i sense caure en injustícies flagrants. Segons Pardo, el sorgiment de l'estructuralisme

NOTES

exemple. En aquesta ocasió és Francisco Rico qui, entrevistat per Daniel Fernández rememora: «Yo me formé en la época en la que la novedad era el estructuralismo. Un estructuralismo que todavía no era el francés ni la versión luego tan popularizada que acabó por cuajar en los Estados Unidos. Piense, por ejemplo, que yo estudiaba la gramática y los libros de Hjelmslev en la universidad en los tiempos en los que ni Barthes ni Greimas habían leído a Hjelmslev; ni siquiera sabían quién era. Y, sin embargo, Hjelmslev estaba en la universidad como libro de texto, porque Emilio Alarcos lo había introducido en España, y por entonces era el pan nuestro de cada día» (Rico, 2003: 45).

3 | No estem sols ni som totalment originals en aquest parer: Lázaro Carreter, a la introducció al seu volum *Estudios de Poética*, declarava: «Los españoles e hispanoamericanos, que contamos con una tradicional compatibilidad entre los estudios lingüísticos y los literarios establecida por la escuela de Menéndez Pidal, y que hemos conocido el auge de la Estilística idealista por obra de dos de sus más preclaros maestros, Dámaso Alonso y Amado Alonso, tal vez no estemos en condiciones de atribuir a esta nueva alianza entre la lingüística y la literatura los caracteres de auténtica revolución que tiene en el seno de las ciencias humanas. No obstante, debe advertirse que la moderna Poética y la Estilística que nos es familiar sólo tienen puntos tangenciales de contacto» (1976: 11). A precisar aquests punts, o millor, a aclarar les divergències i els seus efectes, és a què pretenem dedicar aquest treball.

va venir a alterar el repartiment epistemològic que, al menys des de la Il·lustració, dividia el camp del saber entre les ciències exactes, o empírico-matemàtiques, i les que, amb Dilthey, rebien el nom de ciències de l'esperit, és a dir, en paraules de Pardo, les fenomenològic-hermenèutiques. La vella lluita, en definitiva, entre explicació i anàlisi, per una banda, i comprensió i síntesi, per l'altra. Amb un ús balder i a l'hora il·luminador de la famosa triada lacaniana, Pardo sosté que entre allò real, al qual aspiren les ciències exactes, i allò imaginari, que és el tema per a les disciplines de la comprensió, l'estructuralisme va venir a instituir precisament el camp d'allò simbòlic:

Tanto las hipótesis empiristas y atomista como el contra-argumento fenomenológico-hermenéutico se avienen al reparto [...] entre un saber que se ocupa de la comprensión y del sentido (en el vocabulario estructuralista, de lo imaginario), efectivamente irreductible a la realidad material, [...] y otro saber que se ocupa de lo real [...]. El terreno de las causas (reales) se divorcia así del de los efectos (imaginarios), siendo tan *inexplicable* como *incomprensible* por qué tales causas producen tales efectos. Lo que se convierte en una recomendación para que los físicos se conformen con ocuparse del ruido sin pretender explicar la comprensión o producir el sentido, y los hermeneutas y fenomenólogos se atengan a sus significados dados a la experiencia («imaginaria») de la conciencia sin entrar en colisión con los científicos. El Todo imaginario para uno, las partes reales para otros, pero sin pasaje alguno de un escenario al otro. Y éste es [...] el cómodo reparto que el estructuralismo vino a cuestionar al introducir, de la mano de la noción saussureana de *signo*, el territorio de lo *simbólico*, tan irreductible a lo imaginario de los significados fenomenológicos como a lo real de los componentes materiales, tan irreductible al cuerpo o a la materia como al alma o al espíritu. (2001: 27)

Aquí rau el nucli del nostre punt de vista: l'efecte teòric de l'estructuralisme consistiria llavors en establir un ordre estrany per igual al dels elements materials —ja que els seus components mínims són, com diria Saussure, «inexistents», pures realitats opositives— i al dels significats ja constituïts —ja que funcionen en un nivell inconscient. No conformant a cap de les parts en litigi, els seus resultats rebran alternativament el retret de l'idealisme, per una banda, i del positivisme, per l'altra⁴.

Pel que fa al nostre camp, quan va estendre's l'estructuralisme als estudis literaris, el panorama espanyol, com sabem, es trobava incontestablement dominat per perspectives idealistes. En conseqüència, l'ordre de crítiques que es formulen contra la corrent estructuralista s'enquadrarà majoritàriament del cantó dels que el van veure com una reducció de l'esperit a la pura materialitat, tot acusant-lo d'ésser una mena de regust o epígon del positivisme o, en el millor dels casos, expressió d'una tecnocràcia que no pot saber res ni resoldre res sobre l'«home», l'essència del qual —en joc a la literatura com a les altres arts— es localitza en aquest *misteri* i

NOTES

4 | José Luis Pardo suma a aquestes crítiques dues més que verifica en l'àmbit francès: la d'anti-humanisme, abocada des de les files catòliques, i la d'anti-historicisme, des del cantó marxista. Amb perspicàcia, senyala: «Si reparamos en lo mucho que estas dos objeciones se parecen a las que el propio Sartre (en un célebre “El existencialismo es un humanismo”) detectó en los años cuarenta como las principales resistencias contra el existencialismo [...] quizás lleguemos a la conclusión de que la polémica suscitada por este tipo de acusaciones u objeciones no dice gran cosa acerca del estructuralismo (o del existencialismo), sino que más bien revela que —al menos desde los años cuarenta hasta los sesenta del siglo XX— el “campo ideológico” o “cultural” estaba *guardado* y vigilado por el marxismo y el cristianismo, y que cualquier “corriente” que aspirase a habitar en él tenía que aceptar su paso por esas objeciones como una suerte de bautismo o de rito de iniciación que legitimaba su presencia como vigencia cultural» (2001: 30-31, n. 16).

aquesta irreductibilitat de l'ànima al cos tan ben desentranyats per Pardo unes línies més a dalt. Hem d'afegir, a més, que per influència de l'estilística la crítica no es va resoldre en mer rebuig, sinó que molt precisament va prendre l'aspecte d'assimilació superadora que acabaria justificant la versió de la història amb què començàvem el nostre article.

D'aquesta manera, en fi, la controvèrsia epistemològica, més que enfrontar-se, es va eludir i, de fet, a l'Espanya pre-democràtica no va arribar a formular-se mai amb tot el seu abast. Repassarem a continuació alguns dels seus episodis documentals que considerem més importants.

1. Les arrels del malentès: el Saussure de Dámaso Alonso

El llibre de Dámaso Alonso *Poesía Española, ensayo de métodos y límites estilísticos* (1950) xifra la seva importància en diversos motius. No és menor entre aquests el fet que es tracti d'un dels pocs textos de l'Escola Estilística Espanyola en què s'ofereix alguna guia teòrica i metodològica sobre els seus pressupòsits fonamentals.

El lligam amb el pensament estructural es fa així evident ja que se l'al·ludeix per a senyalar distàncies que, reserves teòriques al marge, es proposen estrictament com a superacions. La diana preferida d'Alonso és en aquest sentit Saussure i la seva teoria de l'arbitrarietat del signe, que considera en les seves conseqüències «tan aséptica como plana, pobre» (1950: 22). Per tal de proporcionar-li alguna rellevància, i sense temor a l'amfibologia, Alonso recupera de la terminologia del *Cours* la dupla *significant-significat*, però transforma radicalment el seu sentit: «“Significante”», declara, «es, para nosotros, lo mismo a) el sonido (físico), que b) su imagen acústica (psíquica)» (1950: 21). És a dir que, en rigor, no tindriem perquè fer ús d'aquesta paraula. No obstant, Alonso ho fa, insisteix en ella, de fet, de manera que en esborrar les distincions de què era fruit, la torna a un estadi anterior als esforços conceptuals de Saussure, un estadi pre-crític, per dir-ho així, a l'hora que la posa, equívocament, en circulació.

L'afany de Saussure en distingir entre el costat sonor del signe i la percepció d'aquest com a imatge acústica s'encaminava fonamentalment a deslliurar-se de l'embolic empirista que suposava considerar el significant merament com a so, amb la infinitat no sistematitzable de les seves possibles relacions; és a dir, tractava de traslladar a l'àmbit restringit dels signes la seva dicotomia major *llengua/parla*. Tractant amb produccions lingüístiques efectives, les obres literàries, Alonso es proposa en canvi elaborar una mena

de lingüística de la parla —de la parla literària, en aquest cas—, tot i que sense formular-ho explícitament. Així és com la idea de significant com a virtualitat li resulta estreta, ja que en la seva crítica pretén donar compte de significacions que, en el seu parer, ja estan realitzades: les obres literàries. El mateix li passa amb el significat reduït a concepte. Alonso intentarà certes obertures —certament pioneres— cap a la pragmàtica, adduint l'existència de significants i significats parcials, sota el lema general de que tot significa (el signe, és clar, però també l'entonació amb què es pronuncia, la velocitat o l'accentuació). No obstant, en els exemples que proporciona per a il·lustrar el seu punt de vista es troba a faltar un element fonamental del procés de significació: l'ambigüitat. Totes i cada una de les escenes comunicatives que Alonso concep per a il·lustrar el seu punt de vista tenen un significat unívoc, rescatable ja sigui a través de les particularitats rítmiques o accentuals de l'enunciació, ja sigui gràcies a elements extralingüístics com el context⁵. Aquesta soldadura del sentit és sens dubte una marca major en els modes que adoptarà la investigació estilística en la seva obra i en la dels seus continuadors. Perquè tal i com la concep aquesta estilística, la literatura és un missatge amb garanties de sentit⁶. Aquestes garanties es troben implícitament recollides en les abundants i recurrents al·lusions a l'«esperit» i al «misteri» de la poesia, com a límits últims de les possibilitats de coneixement. Efectivament —i Alonso així ho exposa— hi ha una resta incognoscible, a la qual el progrés de la ciència literària només pot aspirar asimptòticament. Però, a diferència d'altres opcions epistemològiques com les de l'estructuralisme mateix, aquesta resta no és la casella buida en el joc dels significants, centre balmat i descentrat que és pura condició de possibilitat sense contingut; sinó nucli sòlid i velat, una totalitat que en últim terme garanteix, tot i que tendencialment, la interpretació «correcta» d'una obra. És la «unitat en l'esperit» que Croce rescatava de Hegel i que Alonso hereta com a marca de la metafísica romàntica. «La realidad es unidad espiritual», escriu Croce: «En la unidad espiritual nada se pierde. Todo es en ella eterna posesión». I en això es xifra l'abast i el límit del seu declarat anti-historicisme. Es podrà dir, llavors:

En efecto, la crítica verdadera y completa es la narración histórica de lo que ha sucedido, y la historia es la única y verdadera crítica que puede ejercitarse sobre los hechos de la Humanidad, que no pueden ser no-hechos, porque se han realizado, y que se domina con el espíritu desde que se les comprende. Y como la crítica de arte no se puede hurtar ni separar de las demás críticas, así tampoco la historia del arte, por razones de preferencia literaria, puede escindirse de la historia compleja de la civilización humana, dentro de la cual recibe el movimiento histórico, que es del espíritu todo, y nunca de una forma del espíritu unida a las demás. (Croce, 1985: 109)

És a dir, la història, la vertadera història, és una, i coincideix amb

NOTES

5 | «La tristeza de mi amigo está bien expresada en la lentitud y en las pausas de su elocución», escriu per exemple Alonso (1957: 28). Però, qui determina aquest criteri de «bondat»? Descripció i prescripció se confonen en l'estilística més sovint del que podria semblar. Per altra banda, res indica, clar, que aquesta lentitud i aquestes pauses hagin sortit del context diferencial en què cabria pensar-les amb Saussure i que les torna, efectivament, significants.

6 | Aquest argument ja havia estat plantejat per Lázaro Carreter quan examina una altra característica del mètode estilístic: la localització de «las formas idiomáticas más características» com objectiu de la crítica: «¿Cómo realizar esta selección, por qué procedimiento cribarlas y extraerlas de las no características? Sin duda, por la impresión del crítico. Con lo cual, se produce un movimiento circular: esa impresión [...] lleva a elegir y señalar como característicos ciertos rasgos del lenguaje; y estos, en camino de vuelta, acuden a confirmar la impresión que los ha seleccionado» (1976: 52).

l'esperit, garantia metafísica que permet llavors qualsevol joc retòric entre l'universal i l'individual, però també entre allò fàctic i allò «misteriós», allò arbitrari i allò motivat, la matèria i l'esperit segons la dicotomia clàssica: «Lo verdaderamente universal es lo universal individuado, [...] lo sólo verdadero *effabile* es lo llamado *ineffabile*, lo concreto y lo individual» (1985: 89). I en aquest sentit podem dir que Alonso és fonamental croceà, i el pes de Croce el retrobem molt sovint en treballs crítics posteriors, tant seus com dels seus deixebles directes i indirectes. Sota aquest predomini idealista, el «saussurisme» al qual apel·la Alonso resulta com a mínim font de confusió. En primer lloc i principalment perquè desarticula la unitat de la llengua segons la concepció del ginebrí, en llengua comú, per una banda, i llengua poètica, per l'altra. Aquesta dicotomia, en fi, per moments reduplica i per moments conté tota l'estructura bimembre en què s'assenta la teoria expressiva de l'estilística: comunicació/expressió; cos/esperit; i, en última instància, segons correspon al projecte polític humanista al qual s'adscriu: humà/inhumà. Tots aquests temes reapareixeran en les pàgines que segueixen, articulats de diferents maneres segons la perspectiva de cada projecte modernitzador —el de Bobes Naves i el de García Berrio. Acabem, per ara, amb una menció saussureana d'Alonso una mica menys concorreguda que les tan esmentades de *Poesía española*, però probablement més clarificadora. Escriu el mestre estilista a *Cuatro poetas españoles*:

Adaptando al análisis literario el sistema de análisis lingüístico de Saussure a ese mensaje que el poeta quiere transmitir lo he llamado «significado».

Pero nada se ha obtenido, nada es posible, si al poeta le faltan los medios de transmisión. La transmisión del mensaje poético se logra por la palabra. A la palabra poética (adaptando el mismo sistema) la he llamado «significante». El poema no está conseguido si no hay adecuación entre el significante y el significado.

[Joan] Maragall se ha expresado sobre esto en términos que con otra nomenclatura se aproximan mucho a los míos. Léase su *Elogio de la Palabra*. (Alonso, 1962: 106-107)

I a l'*Elogi* de Maragall llegirem moltes coses, sens dubte, però no l'emergència d'una instància simbòlica sorgida de la consideració opositiva i no substancial dels seus constituents. Abans, la motivació mateixa de l'*Elogi* ens ubica en el territori de l'inefable, misteriós i miraculós en últim terme: «Doncs jo crec que la paraula és la cosa més meravellosa d'aquest món, perquè en ella s'abracen i's confonen tota la meravella corporal i tota la meravella espiritual de la nostra naturalesa» (1955: 19), escriu el poeta. Hem de considerar, en fi, fins a quin punt entendre a Saussure en els termes i sota les conceptualitzacions que ens proporciona el Maragall de l'*Elogi* no equival, en bona mesura, a desconèixer-lo.

2. La semiòtica como teoría lingüística (1973) de María del Carmen Bobes Naves: un intent continuista

La semiòtica como teoría lingüística, obra publicada el 1973 i que actualitza un treball anterior de l'autora, escrit el 1965, és potser l'intent més explícit d'ajustar la renovació teòrica als pressupòsits de l'estilística. Amb l'expressa voluntat de posar al dia la ciència literària espanyola, Bobes Naves es deté en llargues consideracions sobre el que podem entendre per semiòtica i sobre les relacions que aquesta ciència general del signe, segons expressió comú, mantindria amb la lingüística. Aquest esforç, no obstant, es realitza sostenint una sèrie de principis bàsics inqüestionats i que són aliens a les tendències que pretenen difondre i examinar. Entre ells, destaca la definició del llenguatge com a creació humana. Aquesta fórmula, repetida amb variants durant tot el llibre⁷, contradiu un dels axiomes bàsics del pensament estructuralista, segons el qual una definició com aquesta en realitat hauria d'invertir-se considerant allò «humà» en el seu sentit més ample, si no com a producte, al menys com a resultat del llenguatge i no al revés. L'estructuralisme, ja des de la seva prehistòria saussureana, i explícitament des de Lévi-Strauss, no considera la possibilitat d'una humanitat pre-lingüística, i evacua d'aquesta manera la pregunta per l'origen, considerant-la un pseudoproblema. La perspectiva de Bobes Naves, en canvi, és deutora de la lingüística romàntica per un extrem i del mite positivista del progrés il·limitat per l'altre. Per a Bobes Naves la llengua és efectivament una estructura dinàmica i canviant, però amb un sentit progressiu en el seu desenvolupament, que remuntant-se en el temps conduiria a una mena de *Ursprache*, creació primera de l'«home» davant l'aguda necessitat sentida de comunicar-se o expressar-se, i que s'aniria enriquint i complexitzant, constituint-se d'aquesta manera en una herència que la societat es dona a sí mateixa, i el valor de la qual dependria del grau de desenvolupament que cada societat determinada hagués atès. Gairebé no cal recordar que tot aquest plantejament és precisament el que Lévi-Strauss refuta al final del seu *Pensament salvatge* en polèmica amb Sartre⁸.

Parlar en termes de «creació» per a referir-nos al llenguatge desemboca a més d'una manera bastant inevitable en una perspectiva individualista-intencional, ja que, fins i tot quan es concedeixi la possibilitat d'una creació col·lectiva, serà generalment al preu d'atribuir-hi els trets d'un subjecte intencional. Amb això es compromet seriosament la possibilitat de tractar fenòmens culturals amplis de manera estructural, és a dir, atenent a l'organització simbòlica de les seves manifestacions sense necessitat de fonamentar-les metafísicament en una intenció, en un acte creatiu i únic. Conseqüentment, Bobes Naves desestima la possibilitat d'una semiòtica que es postuli com a teoria general de la cultura,

NOTES

7 | «A medida que la civilización avanza en el dominio y en el conocimiento del mundo natural, se enriquece el lenguaje objetivamente y se amplían las posibilidades expresivas del hombre. Las generaciones que sucesivamente usufructúan un sistema de lengua, se benefician de los incrementos que experimenta en el tiempo. La lengua se constituye en patrimonio de la sociedad y de los individuos, que reciben a través de ella una cultura determinada y en un nivel determinado» (Bobes Naves 1973: 36). Aquesta perspectiva té com a correlat la dicotomia matèria/esperit que, com en el cas de Dámaso Alonso, el contacte amb l'estructuralisme no ha aconseguit pertorbar: «Las creaciones humanas como cultura objetivada, tienen dos componentes reales que podemos denominar, en forma general, materia y espíritu. [...] La lengua descubre así los dos elementos señalados como formantes de todo objeto cultural: una parte de materia, y un contenido de valor, añadido por el hombre intencionalmente» (Bobes Naves, 1973: 37-38). Insistirem sobre aquest punt més endavant.

8 | La pervivència d'un subjecte moral sartrià en el discurs de Bobes Naves pot identificar-se en frases com la següent: «La naturaleza de las cosas creadas por el hombre participa de la nota fundamental en la naturaleza humana: la libertad» (1973: 63).

adduint que aquestes pretensions no han estat verificades i que, de manera àmplia, els estudis sobre sistemes de signes no lingüístics acaben reduint els seus objectes als motlles del llenguatge natural. Es confirma així l'estatut ambigu del llenguatge, que és a l'hora una creació cultural entre altres (el dret, la pintura, la religió) i la inesquivable matriu explicativa de tots ells. Tal vegada Bobes Naves no adverteixi aquesta ambigüitat; no obstant, treu bon profit argumental d'ella, ja que l'utilitza per a retallar l'àmbit semiòtic al lingüístic i, encara més, al lingüístic comunicacional. Des de la seva concepció intencional, i arquetípicament estilística, la llengua posseeix dues funcions principals: comunicació i expressió, que serien, dèiem, les dues necessitats humanes que haurien portat a la seva creació. Aquest bifuncionalisme «natural» trobaria un reflex incontestable en la divisió dels estudis sobre el llenguatge: lingüística per a la comunicació i estilística per a l'expressió. Trobem aquí, de nou, el problema del repartiment del saber a la llum emergent del simbòlic. Evidentment, des d'aquest punt de vista dicotòmic, la semiòtica (estructural) suposa una pertorbació a l'ordre «natural» de les coses. D'aquí que la llarga introducció amb què Bobes Naves obre el seu volum —i que ocupa un terç del mateix— pugui interpretar-se com a esforç per respondre a aquest qüestionament i fins i tot per liquidar-lo, per tornar les coses al punt en què les havia deixat la clausura saussureana de Dámaso. El primer pas que Bobes Naves fa en aquest sentit és oferir una definició parcial de la semiòtica, a la qual identifica de forma gairebé exclusiva amb la filosofia analítica:

La finalidad de los análisis semióticos se orientó, al menos en sus autores primeros, a fijar las leyes que siguen los sistemas de signos en sus modos de significar para aplicarlos a la lengua y conseguir así un sistema estable de signos, apto para la expresión científica. (1973: 14)

En endavant, segueix una llarga discussió sobre les possibilitats de científicitat de la lingüística que remata amb la següent distribució del treball científic:

La lingüística aborda el estudio de la lengua con método funcional [...], y es, por ello, ciencia de la cultura. La estilística está, en cuanto a método se refiere, en el mismo nivel de la ciencia, si bien altera un tanto los cauces del método funcional al valorar previamente la forma de lenguaje que analizará. Mientras la lingüística se enfrenta con cualquier manifestación de la lengua, aunque se limite en cada caso a un aspecto de ella, la estilística valora inicialmente el lenguaje considerado literario. [...] La semiótica utiliza hasta un determinado momento el método funcional —mientras analiza los lenguajes naturales—, pero parte también de una previa valoración que le lleva a seleccionar o calificar de adecuados o inadecuados unos usos frente a otros, en razón del criterio de exactitud. (1973: 67)

Així es reparteix el pastís de la llengua: la lingüística, ciència funcional i general, el pren sencer en tant que sistema, i aquí subsisteix el

que d'estructuralista té l'enfocament de Bobes Naves; l'estilística s'ocupa llavors del llenguatge en tant que funció expressiva i, per tant, en la seva dimensió individual. Més endavant ens diu:

La estilística analiza el lenguaje ya configurado en una obra literaria, que tiene un indudable valor social, pero no le interesa tanto esta dimensión como los indicios que lo convierten en algo individuante, en la lengua específica de un autor. Los términos «estilo», «idiolecto» coinciden en su referencia a un sujeto único. (1973: 69)

En termes saussureans, l'estilística proposada per Bobes Naves, com succeeix en el cas de Dámaso, seria una cosa propera a una *lingüística de la parla literària*; però seria, per dir-ho així, una parla sense llengua, sense sistema més enllà de la llengua, a la qual la dimensió social «no le interesa tanto». Si refusem el valor de coartada que té l'atenuació, compremem que Bobes Naves propugna un retorn a perspectives humanistes que tracten de preservar la unitat del constructe cultural «home» com a individu substantivament a-social o al menys anterior a tota socialització.

La perspectiva intencional, més la consideració expressiva de la literatura, condueixen finalment a una reducció del paper de la crítica al d'una hermenèutica idealista que considera el sentit d'un text com a emanació de la intenció de l'autor, a la qual el crític, gràcies a la seva sensibilitat privilegiada, hi accediria si no plenament, al menys en una aproximació el límit de la qual tendeix a zero i que, per tant, proporciona valor de veritat al seu veritable treball. En aquest punt, l'empremta de Dámaso Alonso és inqüestionable. Amb aquests criteris es pot fins i tot establir, com feien les retòriques clàssiques, una jerarquia de puresa dels gèneres, el cim del qual, evidentment, l'ocupa la lírica, a la qual Bobes Naves defineix en aquests termes:

En el lenguaje literario, la lírica busca [...] los casos de expresividad: las palabras, las expresiones sugieren más que comunican y tratan de crear en el lector un estado emocional semejante al del autor. (1973:195)

D'aquesta manera, es clausura una vegada més tota possibilitat de pensar la literatura com a un esdeveniment simbòlic la realitat del qual no s'esgota ni en la seva existència institucional manifesta ni en l'escrutini de voluntats dels seus autors. I una vegada més això succeeix tot incorrent en un malentès, alterant la definició i els conceptes de les noves disciplines que es donen a l'estranger, reduint-les al camp d'allò local conegut, i desacreditant-les, en fi, pel què no són.

3. *Significado actual del formalismo ruso* (1973) d'Antonio García Berrio: un intent rupturista

Com hem vist, Bobes Naves realitza la seva intervenció en una línia de continuisme, que tracta de pal·liar les ruptures que podria ocasionar la mateixa renovació metodològica que porta a terme, posant atenció en que no s'alteri el repartiment del saber que, en matèria de llengua i de literatura, es venia sostenint tradicionalment. Bobes Naves, a més, procura evitar tota contaminació i tot transvasament de l'actualització científica cap a objectius polítics de remodelació institucional universitària. García Berrio, en canvi, manifesta de forma molt explícita la voluntat de renovació i actualització del camp acadèmic espanyol amb tota la complexitat que assumia aquest gest i més enllà d'una pura posada al dia nocional. Permetem-nos reproduir un extens paràgraf del pròleg que ell mateix anteposa al seu estudi, ja que el considerem un document de primer ordre per a entendre la situació en què es trobava aquesta nova generació de professors que s'apropava a càtedres moltes vegades sumides en la rutina:

Quizás mi condición de profesor de la disciplina que en nuestro país se explica bajo la denominación de Gramática General y Crítica Literaria⁹ sea algo positivamente revelador para el lector y le ayude a formarse una idea exacta, desde el principio, de mi propósito al escribir este libro, y de lo que éste pretende aportarle. [...] Ante todo debo aclarar que, al escribir el libro, he tenido siempre en cuenta la experiencia resultante de mi condición de profesor [...]. He procurado, pues, escribir una obra que sirva en la coyuntura actual científica y social de los universitarios españoles. Los que a diario veo en mis clases y en mi seminario, estudiantes y jóvenes graduados. A todos los jóvenes lingüistas y críticos que quieran saber, se les ofrece esta obra, que a mis colegas profesores pocas novedades y aciertos puede brindarles. Salvedad ésta, por cierto, que hoy en nuestro país, desgraciadamente, es preciso extender, en ocasiones con mucha más razón, a un buen número de esforzados profesionales de la especulación humanística, a los que el tradicional anquilosamiento casi general de nuestros centros universitarios mantiene alejados de la docencia, ya sea por expresas o tácitas interdicciones, ya -lo que de modo alarmante va siendo caso más general- porque la ubicación universitaria, integrada, no les ofrece alicientes ni garantías científicas que compensen los sacrificios del laborioso proceso administrativo de integración. Unos y otros, los de afuera y los de adentro de España, conocen de sobra las dificultades inherentes a un proceso autónomo de despliegue cultural realmente actual sin contar con la propulsión de las estructuras sociales y científicas oficiales. [...] Consecuentemente con el posible público y sus circunstancias, he juzgado oportuno enriquecer el libro en todo momento con la transcripción de numerosas citas, en ocasiones bastante extensas, así como abundantes referencias bibliográficas que permitan poner en directo textos fundamentales al alcance de lectores con mucha frecuencia aislados y en medios de difícil acceso a bibliotecas de la especialidad bien abastecidas. (1973: 7-9)

L'extensió de la cita, como preveníem, es justifica amb l'excepcionalitat

NOTES

9 | Aquestes càtedres van començar a funcionar el 1948 sota l'impuls de Rafael Balbín Lucas «La vinculación de la "Gramática general" y la "Crítica literaria" en los programas oficiales», aporta Garrido Gallardo (1978-80: 346) en la necrològica que dedica a aquest personatge clau de la universitat fascista, «dejará una huella perdurable, sean cuales fueran los avatares que sigan los planes de estudio».

del testimoni: s'hi reconeixen, amb la reserva pròpia del cas, la precarietat d'una institució universitària «anquilosada» que foragita, per obra o omissió, als seus elements més inquietos, així com en general a la falta de mitjans materials i recolzaments institucionals a l'educació superior. L'arrencament, en fi, promet alguna cosa diferent a qualsevol vana glorificació de l'element nacional en la ciència universal —el rebregat «esto nosotros ya lo sabíamos» que Lázaro Carreter (1976: 124) remunta a la polèmica amb el realisme francès amb una trista tendència de la crítica espanyola i que en aquestes poques pàgines hem vist aparèixer ja varies vegades— i, sens dubte, aquest inhabitual punt de partida té les seves arrels sociològiques. José-Carlos Mainer les descriu, fa ja alguns anys, en termes breus i evocadors:

A fines de los sesenta, se hablaba mucho de sociología literaria y de estructuralismo. Por debajo de aquellos nuevos horizontes epistemológicos, bullía una tectónica histórica que hoy empezamos a entender con más claridad: la fuerte ideologización izquierdista que acompañó todo el decenio y la presencia de una nueva promoción de profesores que se preguntaba por su función en una sociedad en acusado (y desordenado) crecimiento. (Mainer, 2003: 93)

García Berrio, com ell mateix admet, es troba immers en aquesta tectònica de la qual els PNN, professors no numeraris, no van ser, precisament, un actor menor. El seu llibre exigeix ser llegit en aquest context per a entendre el doble eix sobre el qual s'articula: actualització teòrica i compromís polític. Els dos aspectes es condicione mútuament, des del títol mateix del treball. *Significado actual del formalismo ruso* es pregunta explícitament per les possibilitats d'una crítica literària que a més de garanties científiques ofereixi una resposta moral a l'apressant situació política a Espanya i al món. La qüestió, per a García Berrio, passa per rehabilitar els encerts i mèrits del formalisme, disputant l'hegemonia de l'enfocament contingutista o estilístic com a salvaguarda única del què és humà en l'art: aquest i no un altre hauria de ser el seu «significado actual». El fons inqüestionat comú serà llavors l'humanisme, i és des d'aquesta perspectiva que es tractarà d'integrar l'estructuralisme llavors dominant a l'escena internacional com a hereu del formalisme:

Por encima del epidérmico fenómeno, pero partiendo de la incuestionable y única realidad, de dato, del ámbito fenomenológico, el llamado «estructuralismo» busca con sus corrientes más maduras y actuales establecer del modo más concreto y profundo posible la fisonomía exacta de la condición humana. (García Berrio, 1973: 226)

L'assumpte exigiria un examen molt detallat. La qüestió de l'humanisme present en els postulats estructuralistes és controvertit. Derrida, com sabem, la discuteix exemplarment a propòsit de Lévi-Strauss a *De la gramatologia*. Althusser, que tant podria haver aportat, amb prou feines rep alguna menció al llibre de García Berrio.

En qualsevol cas, històricament, l'estructuralisme se les va haver de veure més sovint amb l'acusació contrària, la d'antihumanisme. La postura de García Berrio es pot interpretar llavors com una estratagema defensiva, que li permetia discutir amb l'estilística, en tant que tendència principal d'aquella «academia anquilosada» que ell tracta a l'hora d'actualitzar i de democratitzar, disputant-li el seu principal patrimoni: l'home.

Aquesta perspectiva, no obstant, és només renovadora en el context específic d'Espanya, la circumstància política de la qual deixa més aviat poc espai per a frivolitats semblants a la de la «mort de l'autor». Berrio dedicarà fins i tot algun espai a rebatre l'elitisme d'Ortega a *La deshumanización del arte*. El diàleg crític a Espanya venia, en fi, amb cert grau de retràs. Per altra banda, i aquí ve el que ens importa, el compromís humanista actuarà com una mena de sostre de cristall, propiciant una recepció de l'estructuralisme com a mínim parcial, i promovent un debat amb l'estilística que inquietarà menys del que sembla els seus fonaments epistemològics més profunds.

De totes maneres, el debat es dona. García Berrio serà perfectament clar en aquest punt, i tot i que la seva anàlisi transpiri per moments la sabuda identitat entre els «tres inmanentismes» (estilística, formalisme i *new criticism*); proposarà una altra ordenació i, sobretot, procurarà treure a l'estilística d'aquest lloc omniabastador, alfa i omega de la crítica literària. Observi's què aventura una nota al peu:

No nos parece ni tranquilizador ni agradable el que nuestra opinión sobre los formalismos todos, incluida la estilística –como parcela metodológico-crítica importante, pero no única de la ciencia de la literatura–, contraste con el parecer de admirados maestros españoles, después difundido e imperdonablemente deformado y caricaturizado por torpes sedicentes epígonos. La identificación, sin distingos, de estilística y ciencia literaria como totalidades fue, según creemos, en el caso de algunas mentes realmente próceres, fenómeno episódico, fruto incluso de circunstancias históricas, en definitiva sometido a la extremosidad de cualquier polémica intelectual, y en suma perfectamente defendible desde esas mismas circunstancias. Nada más; en los demás casos nos parece o un mero juego con meras palabras innecesarias, o un craso error. (1973: 72, n. 20)

García Berrio manté el to polèmic al llarg de tot el llibre, amb moments d'emergència forta. El propòsit és clarament el de contraposar el formalisme rus, el seu antipsicologisme, la cautela en les seves asseveracions, la seva sistematicitat acumulativa; a l'estilística fonamentalment d'encuny idealista. Sempre, no obstant, mantenint el sòl comú de l'humanisme:

Lo que las meticulosas disecciones de los formalistas sobre las obras de arte, obras humanas en definitiva, nos proporcionan de real e incuestionable conocimiento de mecánicas del comportamiento humanas y sociales, tiene quizás más valor, en su mismo silencio, que las expresas

evocaciones, con menos peso analítico, de los reinos insondables y, por ende, poco comprometedores de las ideas directamente inefables. (1973: 81)

És cert que, en el seu apropament polèmic, García Berrio no sempre va afinar els conceptes que emprava. La seva voluntat d'oferir un panorama el més ampli possible de la teoria contemporània el va forçar de vegades a ser succint, a equiparar posicions que s'haurien de matisar abans que igualar, a arriscar amfibologies¹⁰, però no és menys cert que, més enllà d'això, és capaç de localitzar amb molta pertinença els nuclis temàtics de les polèmiques que aborda. Així, per exemple, quan tracta sobre la relació entre lingüística i crítica literària en el marc d'una possible definició —o desarticulació— de la «llengua poètica», García Berrio compara la situació viscuda a França amb l'espanyola i conclou en línia amb el que hem vingut notant:

En España, con una gloriosa historia de colaboración lingüístico-crítica fundida en los moldes de la estilística y la lingüística diacrónica, con nombres tan significativos como los de Dámaso y Amado Alonso, Menéndez Pidal y Rafael Lapesa, el espíritu de colaboración no aparece planteado de modo tan problemático [como en Francia]. Y ello se debe, quizás, a que el modelo de descripción lingüística que perdura preponderantemente sea el idealista-estilístico, que no plantea demasiados problemas de adaptación. (1973: 108)

Aquests termes, no obstant, no tindran cap altre desenvolupament en el volum de García Berrio, que funda la polèmica contra l'estilística en la seva confiança científica en un discurs que pugui superar les vaporositats de la retòrica acadèmica llavors de moda. El nucli del problema, certament, el localitza en la concepció de la llengua, les arrels de la qual, acertadament, ubica en l'idealisme i per moments sembla establir amb claredat les seves diferències amb aquesta posició:

Hemos tenido ocasión de examinar el principio de la textualidad del hecho literario en los formalistas rusos y sus secuelas inmediatas, la dinamización de los elementos poéticos, su desautomatización, y la condición radical de pluralidad de la palabra poética. Conceptos básicos, jamás formulados como tales por ninguna escuela crítica o pensador aislado, y que constituyen la base, como hemos mostrado, de las más importantes explicaciones actuales de la esencia poética. (1973: 160)

És meridiana la manera en què García Berrio proposa fermament la irreductibilitat del formalisme a l'estilística, i com senyala el nucli d'aquesta mateixa irreductibilitat en allò que abans fóra el terreny privat dels estilistes: l'essència de la poesia. Amb tot, aquesta mateixa formulació ens ha de posar en alerta. Fins i tot quan les al·lusions de García Berrio al formallisme puguin estendre's, i identificar-se, en les seves pròpies paraules, a l'estructuralisme, en tant que aquesta denominació englobaria «la general renovación metodológica»

NOTES

10 | Prenguem per exemple la seva apretada nòmina d'autors favorables a una concepció de la llengua poètica entesa com a desviació de la norma: «Los teóricos del Círculo de Praga ya aludidos [...], llegaron a informar serias formulaciones de base rigurosamente lingüística-estructural, como la de Pierre Guiraud o Knud Togeby en Europa, y las de Samuel R. Levin o Roger Fowler en América; pasando por análogas opiniones sustentadas en campos críticos menos específicamente lingüístico-estructurales, como Walter Benjamin o Max Bense» (García Berrio, 1973: 119-120).

arrencada amb els primers, el cert és que en cap moment es proposa abjurar completament d'un paradigma humanista fort, en què l'«home» segueix sent centre inqüestionat i donador de sentit.

Aquesta perspectiva implica, en el nivell de la teoria lingüística, mantenir-se dins dels límits de la dicotomia clàssica comunicació/expressió, si bé pugna ara per expressar una naturalesa humana general. D'aquí que García Berrio dediqui tant d'espai en el seu treball a la problemàtica de la llengua poètica per a concloure que la clau, i per tant l'aportació principal del formalisme que ha de ser rescatat, es troba en «la dinamización rítmica y las distorsiones de la sintaxis lógico-comunicativa merced a las exigencias rítmicas» (1973: 198). Això no és sinó un variació, amb nou argot, de l'oposició entre llengua (comunicació) i poesia (expressió) segons la podia formular un estilista de tremp indiscutible com Carlos Bousoño:

Mezclamos *lengua* y *poesía* en nuestra cotidiana conversación; no debemos realizar esa mezcla en el poema. Precisamente la causa de que un poema no esté conseguido del todo se debe a la presencia de elementos de lengua dentro de él. El poema debe ser por entero una sustitución: un sustituyente. (Bousoño, 1952: 55)

L'assumpte té el seu què, perquè la cita anterior l'extraïem del polèmic volum en què Bousoño adopta programàticament l'eslògan d'Aleixandre «poesía es comunicaci3n». Per suposat, hi ha raons d'índole històrica¹¹ per a entendre com un crític sortit del ronyó de Dámaso Alonso pugui arribar a una formulació semblant, en principi, diametralment oposada al més previsible «poesía es expresi3n» i que, en definitiva, sembla ser allò que defensa el paràgraf citat. L'explicació teòrica, no obstant, aporta una mena de llum més general a la qüestió i ens ha permès de veure com reverberen totes aquestes posicions en el treball de García Berrio. La clau està en entendre que el concepte mateix d'expressió pressuposa l'existència d'un missatge concret que l'antecedeix, una garantia de sentit, que l'expressió simplement recobreix amb trets individualitzants. Com a màxim, tal com hem vist en el cas de Dámaso Alonso, aquesta garantia es torna tendencial, «misteriosa», però no per això menys present i sancionadora.

A la vorera d'enfront, convé recordar la rèplica de Gil de Biedma:

Lo comunicado es, ante todo, el signo afectivo que la realidad del poema confiere a las experiencias que lo integran, y que desprendidas de él carecerían de sentido [...]. Si es el poema en curso quien orienta y conforma la emoci3n, si ésta no es origen sino consecuencia que existe sólo en funci3n de él, y que no puede existir sin él, ¿no será el poema quien despierta esa emoci3n y pone al poeta, consciente o inconscientemente, en comunicaci3n con ella? (citado en Ramos, 2008: 15)

NOTES

11 | Així ho va aclarar, per exemple, José Ángel Valente, tot i que sense referir-se a la fortuna crítica de la fórmula: «En los años cincuenta el medio literario era muy primitivo. Se estaba asistiendo a la irrupci3n de la poesía social, y algunos poetas mayores, los de la Generaci3n del 27, advirtieron la influencia del estado de la poesía en esos tiempos y se asustaron. Creían que iban a perder pie en lo que estaba sucediendo y entonces se hicieron más papistas que el Papa y quisieron reabsorber la postura de la gente joven (que estaba recibiendo influencias muy politizadas, sobre todo ideológicas). Como consecuencia, nace de ellos, y en particular de Vicente Aleixandre, la fórmula primaria de “Poesía es comunicaci3n”» (citado en Ramos, 2008: 11).

No té sentit fer de Gil de Biedma un estructuralista *sui generis*, perquè la seva font teòrica explícita és Eliot, però si atendre al gir que suposen els seus arguments respecte a la posició estilista: el sentit, ve a dir-nos, emana del signe, i no de cap altre lloc i, com el signe és una entitat diferencial purament negativa, no està garantit més que com esdeveniment, com la presència plena i fugissera alhora d'allò que es dóna, d'allò que insisteix en donar-se en la seva realitat recursiva de signe. No hi ha pròpiament un afora del llenguatge que el justifiqui, i per tant no hi ha tampoc un «home» afora del llenguatge. El pressupòsits lingüístics, una vegada més, troben el seu eco en la qüestió candent de l'humanisme. Escriu Gil de Biedma:

El fallo de toda doctrina de la poesía como transmisión reside en olvidar que el poeta trabaja la mayor parte de las veces sobre emociones posibles y que las suyas propias sólo entran en el poema (tras un proceso de *despersonalización* más o menos acabado) como emociones contempladas, no como emociones sentidas. (14-15, *el destacado es nuestro*)

D'altra banda, no hem de menystenir la identificació —o la reducció assimiladora, si es vol— entre estructuralisme i estilística vigent en aquell moment per a entendre que aquells que proclamen amb més lucidesa la seva oposició a la segona, desdenyin o no atenguin als possibles arguments que s'haguessin pogut extreure del primer. En qualsevol cas, sembla clar que postular un sentit garantitzador, anterior al llenguatge mateix i garantia humanista¹², és el que permet a l'estilística gronxar-se tan còmodament com ho fa Buosoño entre els dos extrems, comunicació i expressió, del que només en aparença seria la seva oposició fundacional.

De la mateixa manera, mantenint-se en el territori de l'humanisme, García Berrio cedeix abans a aquestes dicotomies aparents que a la potència epistemològica d'aquest tercer ordre del simbòlic que s'institueix amb l'estructuralisme. Malgrat acollir massivament la nòmina de nous crítics que hauran de rosegat el seu os teòric fins a reduir-lo a estelles (Lévis-Strauss, Barthes, Foucault, Kristeva, Genette, Greimas són mencionats en diverses ocasions), el crític albaceteny preferirà concloure la seva obra presentant-se com un moderador dels tan temuts «excessos teòrics», en nom, una vegada més, d'aquest home que és abans que res el de l'estilística, permanentment amenaçat per contaminacions degeneradores, i que l'estructuralisme, en fi, no acaba de dissoldre en les reactives terres d'Espanya:

Resulta obligación ineludible de los historiadores de las ideas literarias aceptar y prevenir los riesgos que los movimientos de que se ocupan pueden proyectar sobre la realidad artística contemporánea. En nuestro caso, el formalismo, que no puede ser olvidado lícitamente en modo alguno como cantera de enseñanzas histórico-técnicas aún no

NOTES

12 | Hem d'entendre-ho bé, perquè aquest és un altre malentès freqüent: no és el llenguatge el que defineix a l'«home» de l'humanisme, sinó la seva raó prèvia, fet que permet titllar d'inhumà a aquell que parla sense raó, tot i que comparteixi un mateix idioma. El genocidi perpetrat durant la Guerra Civil no és una altra cosa que un dolorosíssim exemple d'aquesta fatal deriva humanista.

agotada, constituye por contraposición, en especial con su repentino descubrimiento tardío en Occidente, uno de los indiscutibles sustentos intelectuales, precursores del estricto estructuralismo, en que podría asentarse una modalidad de degeneración artística que comienza a insinuarse insistentemente en los últimos años. (García Berrio, 1973: 423)

García Berrio, en fi, sosté posicions científicament i políticament dispars a les que mantenia Bobes Naves, discuteix la prioritat, el paper mateix de l'estilística en l'orbe de la crítica literària; no obstant, la sorda hegemonia d'aquesta tendència, les comoditats del seu sentit comú, i la impossibilitat de trencar el territori mateix de la polèmica dins de l'àmbit acadèmic —tret exagerat a Espanya, però de ninguna manera privatiu del país, recordi's si no la tardana i problemàtica inserció institucional d'una bona majoria dels crítics estructuralistes francesos— van detenir l'intent de ruptura del crític albaceteny a mig camí i, sobretot, el van insensibilitzar als termes amb què el debat es donava en altres llocs —la ja mencionada desatenció a Althusser al seu llibre, per exemple, o l'escàs eco que en ell hi troben els arguments antihumanistes de Barthes, Kristeva, Derrida.

Bobes Naves i García Berrio són dos casos testimoni, si es vol, dos pols d'un camp, com dèiem, que ben rasclat fa aflorar molts d'altres. A principis dels setanta, quan ja era tard a altres llocs, les discussions veritablement profundes que se suscitaren sota el fecund paraigües de l'estructuralisme —trencament del paradigma expressiu del llenguatge, de la concepció intencional del subjecte, de la divisió dicotòmica de les ciències i les lletres, etc.— no van poder donar-se a Espanya, en el terreny de la crítica literària, de la mateixa manera. Ho va impedir, en primer lloc, un règim totalitari d'encuny humanista catòlic que, per evidents raons ideològiques, no podia tenir cap interès en això; i, en segon lloc, una tendència crítica que va saber prosperar molt bé sota aquest mateix règim, que es va convertir en hegemònica i sobre la qual, en última instància, hauríem de preguntar-nos fins a quin punt no va acabar donant-li lletra. Les versions interessades de les quals parlàvem al principi, les que subratllen anterioritats i moderacions, acaben ocultant de pas, ho vulgui o no, la gravetat d'aquest últim punt.

Bibliografía

- ALONSO, D. (1950): *Poesía española: ensayo de métodos y límites estilísticos*, Madrid: Gredos.
- ALONSO, D. (1962): *Cuatro poetas españoles: Garcilaso, Góngora, Maragall, Antonio Machado*, Madrid: Gredos.
- BOBES NAVES, M. (1973): *La semiótica como teoría literaria*, Madrid: Gredos.
- BOBES NAVES, M. (dir.) (1974): *Crítica semiológica*, Santiago de Compostela: Secretaría de Publicaciones de la Universidad de Santiago.
- BOUSOÑO, C. (1952): *Teoría de la expresión poética*, Madrid: Gredos.
- CROCE, B. (1985): *Breviario de Estética*, Madrid: Espasa-Calpe.
- GARCÍA BERRIO, A. (1973): *Significado actual del formalismo ruso*, Barcelona: Planeta.
- GARRIDO GALLARDO, M.A. (1978-80): «Necrología. Rafael de Balbín», *Revista de Filología Española*, vol. LX, 345-355.
- LÁZARO CARRETER, F. (1976): *Estudios de poética (la obra en sí)*, Barcelona: Crítica.
- MARAGALL, J. (1955): *Obres completes*, Barcelona: Sala Parés Libreria, vol. XIX.
- MAINER, J.-C. (2003): *La filología en el purgatorio. Los estudios literarios en torno a 1950*, Barcelona: Crítica.
- PARDO, J. L. (2001): *Estructuralismo y ciencias humanas*, Madrid: Akal.
- PINEDO BUITRAGO S. (2012): «Tradición, aportes y desafíos de la Teoría Literaria en lengua española», *Arbor*, 758, 1197-1205.
- RAMOS, J. (2008): «Madrid Barcelona, ida y vuelta: revisión de una polémica poética de los años cincuenta» en Saz, S. M. (ed.), *Acortando distancias: la diseminación del español en el mundo. Actas del XLIII Congreso Internacional de la Asociación Europea de Profesores de Español*, Madrid: Uned, 10-18.
- RICO, F. (2003): *Los discursos del gusto*, Barcelona: Destino.
- TUSET MAYORAL, V. (2010): «La primera recepción del estructuralismo literario: España, Argentina, México: Apuntes para una investigación», IX Congreso Argentino de Hispanistas, <http://www.memoria.fahce.unlp.edu.ar/trab_eventos/ev.1181/ev.1181.pdf>, [11/11/2014].
- TUSET MAYORAL, V. (2013): «El lenguaje y la estilística hispánica. Notas para un estudio de su influjo en la Argentina de los años 50», III Congreso Internacional «Cuestiones Críticas», <http://www.celarg.org/int/arch_publici/tuset_mayoral_vicentecc.pdf>, [11/11/2014].